

forms of sacrifices. Concentrated attention on such actions: “send-off or exile of Winter”, baking of ceremonial thin captain, holiday of the Yurij. The analysis of these moments shows that the form of victim changes during all spring period. At the beginning of spring – it doll-scare-crow, which reflects informations about the human sacrifices. Purpose of such victim – to get the desired spring moisture (rain). The method of destruction of doll retains also information about the different forms of ceremony of interment. In more late ceremonies of spring period the role of victim is carried out by food stuffs: ceremonial thin captain, mush, bread, pies, eggs. Such victim, especially in the field, keeps an expressive agrarian value – increase of the crop. Similar transformations of victim betide in a summer calendar-ceremonial folklore.

Key words: ophir (the sacrifice), calendar-ceremonial folklore, the Western Polissya, the field, the water, the straw doll, Kupala.

УДК 821.161.2-312.4.09

Ярослава Бригадир

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МАСОВА ЛІТЕРАТУРА КРІЗЬ ПРИЗМУ ТВОРЧОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ АНДРІЯ КОКОТЮХИ

Статтю присвячено аналізу стану сучасної української масової літератури, висвітлено основні категорії масліту. Розглянуто творчість Андрія Кокотюхи в контексті становлення сучасної української масової літератури, а також, що важливо, порушено питання формування власне українського культурного простору.

Ключові слова: сучасна українська масова література, жанровий канон, естетичний шаблон, ідеологічний стереотип.

Постановка наукової проблеми та її значення. Надзвичайно активні соціокультурні процеси кінця ХХ – початку ХХІ ст., що спричинили докорінні зміни в суспільному та індивідуальному житті українських громадян, позначилися також і на житті літературному. Комерціалізація літпроцесу зумовила посилення ролі продуктів масової культури – неодмінної складової частини постмодерного суспільства.

Не секрет, що для літературознавства й дотепер актуальним залишається поділ літератури на високу, чи елітарну, та низьку, тобто масову. Два неприборкані титани й сьогодні у двобої, однак, якщо

перший змагається за літературну першість, то другий – і досі за право називатися літературою. «...Поділ культури на високу і низьку виглядає дедалі безглуздішим», – констатували свого часу Леслі Фідлер та Сюзан Зонтаг, обґрунтовуючи теорію «нової сприйнятливості» [17, с. 160]. Яку ж ситуацію ми маємо в Україні сьогодні? На прикладі творчості Андрія Кокотюхи пропонуємо посутній аналіз особливостей, стану, тенденцій розвитку, нагальних питань сучасної української масової літератури.

Наша мета – розглянути творчість Андрія Кокотюхи в контексті сучасної української масової літератури, визначити, яким критеріям масової літератури відповідає його творчість, та окреслити проблеми української белетристики, пов'язані з поділом літератури на елітарну й масову, використавши філологічний, дискурсивний, аналітичний та компаративний методи.

Розглядаючи заявлене питання, ми послуговувалися літературно-критичними розробками вітчизняних дослідників О. Голік, Я. Голобородька, А. Дімарова, Т. Гундорової, Н. Зборовської, А. Кривопишиної, О. Романенко, А. Таранової, С. Філоненко.

Актуальність статті вмотивована потребою активізувати обговорення розвитку масової літератури в Україні.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Питання доцільності існування, характерних рис і рецепції сучасної української масової літератури вже близько двадцяти років нуртують думку літературознавців та читачів, які хоч інколи замислювалися над сутністю сучасної української літератури як такої. За точку відліку означимо вихід у світ роману «Польові дослідження з українського сексу» (1996) Оксани Забужко, який Ніла Зборовська у статті «Сучасна масова література в Україні як загальнокультурна проблема» доволі справедливо називає одним із перших «розкручених продуктів масової літератури» [5, с. 3].

У літературознавчих критичних заувагах щодо масової культури загалом та в Україні зокрема, що їх висловили українські дослідники, знаходимо прямо протилежні погляди. Так, до прикладу, Оксана Забужко вважає, що «в умовах ринку, надто “дикого”, тільки маскульт годен “підперти звичайно неприбуткове “серйозне” мистецтво. [...] “Нам треба” не “голосу Тараса”, а українського Стівена Кінга, [...] який продає свій Божий дар [...] підступному Мефістофелєві задля лакомства нещасного, задля нікчемних дукачів – побрязкачів –

аби ми, такі чисті й непродажні могли [...] перейти до чистої поезії» [6, с. 198]. Водночас Ніла Зборовська розглядає масову культуру як суто імперське явище, що «несе в собі руйнівний характер для живої національної культури» [5, с. 6]. Натомість Софія Філоненко зосереджує свою увагу не так на тому «маємо ми масову літературу чи ні?», як на питаннях її творення та рецепції, зауважуючи, що «масова література – сукупність літературних творів, які адресуються широкому читацькому загалу й функціонують за законами літературної індустрії відповідно до своєї жанрової приналежності» [15, с. 88]. А от на думку Тамари Гундорової, таке розмежування елітарної та масової літератур обумовлено перетворенням «культурних цінностей на товар, появою артистичної антрепризи» [3, с. 68].

У сучасному літературознавстві й досі актуальний ієрархічний підхід, відповідно до якого літературу поділяють на елітарну й масову, що орієнтована на літературні смаки ширшої категорії читачів. Для елітарної літератури характерна «гібридизація жанрів, складність мовних засобів, філософська наповненість змісту та образів, цитування, колажування, інтелектуальна гра з читачами» [10]. Саме творчість Кокотюхи й орієнтована на широку категорію читачів, реципієнтів такого популярного жанру масової літератури, як детектив. Висока література має конкретного читача, їй властиве доволі обмежене коло реципієнтів, спроможних декодувати складні внутрішні змісти та зрозуміти численні алюзії, що є неможливим при поверховому прочитанні й потребує знання інших художніх текстів. Тобто досвідчений кваліфікований читач зуміє осмислити та сприйняти не лише диктумний план, що передбачає сюжетну композицію, послідовність подій та їхнє тло, а й модусний, що відповідає системі взаємодії свідомостей автора і персонажів [12].

Особливість творів елітарної літератури – можливість їх багаторазового прочитання та відкриття нових смислів, тоді як масова – на різночитання не розрахована, а орієнтована на поверхове ознайомлення. Як наслідок, вмотивовано, що серед основних її ознак – тяжіння до стандартизації, типізації, пізнаваності сюжетів та образів, колізій, проблематики, наявності штампів, що і зумовлює формально-змістову єдність твору. Для масової літератури характерне послуговування канонам (особливо для детективів), що «передбачає як проблемно-тематичну визначеність, так і жорстку структуру, коли за кожним елементом форми закріплений певний зміст» [15, с. 106]. Те,

що в західних теоріях культури та літературознавчих філософських концепціях визначають як руйнівне втручання масової культури в колись елітарну сферу, «назагал виявляється зміщенням семіотичних кордонів між колись чітко розмежованими сферами масової книжкової продукції», творами для сприйняття широкими соціальними верствами та високою літературою, необхідною складовою частиною академічних знань [14, с. 198]. Саме творчість А. Кокотюхи є яскравим канонічним взірцем масової літератури: стандартна сюжетна схема, традиційний набір персонажів, легкість і простота для читача-реципієнта.

Масова література має свою особливу жанрову систему, законів котрої автор чітко дотримується, адже декларування конкретного жанру слугує необхідним маркером для читача у виборі книги. Таким чином, жанр не просто окреслює тип твору, а постає «типом комунікації, типом художньої практики» [2, с. 116]. Тобто жанр виступає передусім потужним комерційним інструментом, і показово, що Андрій Кокотюха ніколи не приховував комерційного інтересу як одного зі складників своєї творчої лабораторії.

Твори масової літератури «будуються за трафаретними сюжетними схемами, мають схожу тематику та наративну структуру, відповідають звичним естетичним шаблонам та ідеологічним стереотипам» [10]. Варто також зауважити, що і висока, і масова літератури послуговуються особливим сприйняттям тексту читачем через ототожнення себе з літературними персонажами, але якщо елітарна література «акцентує увагу переважно на унікальності та оригінальності змальованого світу та персонажів», то масова надає перевагу «максимальному наближенню атрибутів дійсності, в якій живе читач, відтвореної за допомогою спрощених образів, символів, кліше і культурних кодів» [14, с. 22].

Якої думки про таке протистояння елітарної та масової літератури на теренах України представники масового письменства? Сучасний український письменник Андрій Кокотюха пояснює таку опозицію «елітних письменників тим, що «вони бояться. Вони зайняли стійкі позиції в засобах масової інформації і міцно тримають оборону. Через це українська масова культура, зокрема – література популярних жанрів, переживає інформаційну блокаду» [8]. Натомість на знак оборони письменник заявляє, що «масова література – це той паровоз, який навіть у радянські часи тягнув на собі поезію, прозу та есеїстику “елітних авторів”». Надрукувавши і продавши десять детективів, ра-

дянське видавництво могло за рахунок прибутку видати кілька поетичних збірок» [8].

Не секрет, що елітарна й масова літератури відповідають різним культурним потребам, отож орієнтовані на різні типи читачів. Масліт орієнтується на потребу пересічного читача відпочити від дійсності, тому, щоб задовольнити це бажання, письменники дотримуються давно відомих літературних формул. Не варто забувати, що масова література – це насамперед індустрія, що послуговується принципами імітації, повтору (сиквели, приквели, триквели), серійності, що відображається в серійних назвах творів та іменах героїв, котрі мігрують із книжки в книжку, а також категоріями брендовості, моди та піару. Так, розмірковуючи над жанрово-тематичними тенденціями сучасної белетристики, А. Кокотюха в одному із інтерв'ю наводить приклад такої трендовості, переповідаючи свою розмову із видавцями: «найкраще буде продаватися така книжка, де у самотньої жінки вкрадуть дитину, і вона, ні до кого не звертаючись по допомогу, сама її знайде і все закінчиться хепі-ендом. І бажано, щоб це було в селі» [7]. Однак зізнається, що писати такої літератури не може: «Я роблю те, що подобається мені, і якщо це подобається комусь іще – я буду тільки щасливий!» [7].

Для характеристики твору масової літератури властива категорія читабельності, однак, як зауважує С. Філоненко, не варто зводити її лише до поняття зрозумілості мови та доступності для читача. Показовими в цьому контексті є також «здатність тексту захоплювати, утримувати увагу, що забезпечується яскравим конфліктом, наявністю інтриги, динамічним розгортанням дії» [15, с. 70]. Серед основних факторів, що надають твору масової літератури читабельності, Марія Литовська називає такі: «упізнаваність сюжетних моделей; стереотипність іміджів героїв; містичний пафос зображення соціальних практик; умовна екзотичність фабули; правдоподібність деталей зображуваного; відсутність соціальної критики; відтворення “вічних” почуттів; співзвучність життєвим інтересам кожного читача» [11, с. 60]. Так, для А. Дімарова читабельність – це передусім емоційність: «Кожен по-справжньому читабельний твір має в собі захований гачок з наживкою. І цю наживку читач моментально ковтає» [4, с. 4].

Творчість Андрія Кокотюхи, на наш погляд, є безперечним зразком сучасної української масової літератури. Напевне, жоден інший автор не докладає настільки потужних зусиль, аби закріпитися на

позиції масового письменства. Так, наприкінці 2013 р. у письменника відбулося всеукраїнське турне під назвою «43 у 43», тобто 43 книги видав автор за свої 43 роки, а от у 2014 р. вийшли ще й історичні романи «Київські бомби» та «Справа отамана Зеленого. Українські хроніки 1919 року». Отож, як бачимо, творчої плідності письменнику не бракує. Так, 2013 р. бестселером було визнано ще один історичний роман Кокотюхи – «Червоний» (за даними видавництва «Клуб сімейного дозвілля» він навіть обігнав новий роман «Вітер у замкову шпарину» «короля жахів» Стівена Кінга). Зауважимо, що для творів масової літератури наявність маркера «бестселер» є надзвичайно важливою, ця відзнака здобувається, однак, не лише за умови наявності виразної художньої якості, часто її отримання супроводжується використанням добре відомих маркетингових технологій та дотриманням тенденцій так званої літературної моди. Як слушно зауважує С. Філоненко, поняття «бестселер» означає «незрівнянно більшу популярність книжки порівняно з іншими» [16, с. 13]. Андрій Кокотюха натомість констатує, що «Україна – споживач такого товару, споживач як бестселерів-одноденок, так і бестселерів світових, перевірених часом. Проте дивним і незрозумілим чином Україна не виробник таких бестселерів» [9].

Твори масової літератури орієнтовані на миттєвий успіх, вони не передбачають «писання у шухляду» і марень, що колись їх гідно поцінують нащадки. Навпаки, творці літератури такого штибу очікують на результат «тут і зараз». Проте варто зазначити, що цей успіх настільки ж швидкоплинний, наскільки і час його очікування, тому зазвичай автори популярної белетристики «кують поки гаряче», аби «свіжими слідами» читач підступив і до наступного, часто попередньо заявленого, бестселера. Не секрет, що масова література більш комерційно спрямована, тому появу успіху миттєво використовують для отримання максимального прибутку. Цей факт не потребує схвалення чи негативації, він є даністю і невід'ємною складовою частиною сучасної популярної масової літератури. Однак, як зауважує А. Кокотюха, «говорячи про бестселер, ми повинні мати на увазі сотні тисяч або мільйони копій. А в Україні при всій повазі до книжкової індустрії, стільки не мав і не має ніхто з нині живучих, принаймні від 1991 року» [9].

Попередньо ми згадували про необхідність використання маркетингових технологій, що ними послуговуються сучасні українські

автори популярної белетристики, та й не тільки. Окрім упроваджуваних піар-акцій, активності в соцмережах та на відповідних електронних ресурсах, письменники використовують усі можливі засоби промоції, аби лише привернути увагу читача: від абсолютного епатажу й повної публічності до показової відстороненості (так, наприклад, В. Пелевін демонстративно відмовляється давати інтерв'ю, що також слугує засобом самореклами). «Рекламні біг-борди, – як стверджує А. Кокотюха, – не вихід [...], бо це не шоколадки, які продають на кожному кроці. Навіть якщо книга є в усіх книгарнях – це не показник» [7].

Свою першу книгу А. Кокотюха написав у 25 років, детективів українською мовою критики тоді радили взагалі не писати, адже то, мовляв, уже масова література, і йому краще взятися до елітарної, однак митець мав абсолютно протилежні погляди. Сьогодні це письменник, котрий щорічно видає по кілька книг і вільно розкошує у царині гостросюжетного роману.

Виразною ознакою творів масової літератури є продукування доволі великої кількості творів за відносно короткий проміжок часу. Так, наприклад, детектив «Таємне джерело» Андрія Кокотюхи було написане за 28 днів. «Будучи безробітним, я усюди працюю, мене не годую література, годую кіно, телебачення, журналістика. За 4 години можу написати 20 тисяч знаків, це 32 сторінки в книзі. Написання, записування книги – процес механічний, основне відбувається в голові», – зізнається автор. Однак, випереджаючи інерційне питання щодо якості такого продукту, Кокотюха зауважує, що за таких умов «книжка обдумується довше, ніж пишеться. Я довго думаю, тому й пишу швидко. Кожну деталь обдумую до дрібниць. Сідаючи за написання, вже чітко знаю, чого і скільки мені треба».

Ми вже зауважували про так звану типізованість та формульність масової літератури. Говорячи принагідно про Кокотюху, мусимо віддати належне майстерному конструюванню детективних творів автора, що найяскравіше відображають ознаки сучасної белетристики. Письменник ретельно складає пазли детективного сюжету, відкидаючи усе, що могло б заважати стеженню читача за розслідуванням. Як результат, такий сюжет легко трансформується у телевізійну продукцію, тому закономірно, що тексти А. Кокотюхи лягають в основу документальних фільмів, авторами чи співавторами яких є сам письменник. Серед них детективний роман «Легенда про Безголового»

(екранізований 2008 р. кіногрупою «Film.ua» під назвою «Тривожна відпустка адвоката Ларіної», режисер Олександр Стеколенко), трилер «Повзе змія» (екранізований 2009 р. компанією «Fresh production UA», режисер Максим Бернадський). Письменник також є автором сценаріїв до кількох документальних фільмів з циклу «Кримінальні історії» (ICTV), «Чужі помилки» (СТБ), «Стрингер» та «Одержимі» («1+1»).

У багатьох журнальних публікаціях та інтерв'ю Андрій Кокотюха наполягає на потребі творення популярної літератури. Наразі письменник долучається до розбудови в сучасній українській прозі жанрів детективу, авантюрного, пригодницького романів, містичного трилеру, експериментує з класичними формулами нуару та готики (наприклад, детективи «Темна вода» і «Легенда про безголового»). Письменник прагне заповнити цілу нішу сучасної белетристики, як результат «продукує один за одним захопливі, читабельні тексти; систематично рецензує всі, хоча й нечисленні, вітчизняні книжкові новинки, які вкладаються в рамки гостросюжетної літератури; уперто обороняє детектив, а разом з ним і все масове письменство, від несправедливих закидів “високочолих” і просто літературних снобів – та мало не від усього світу» [15, с. 230]. Головне на втратити за такого темпу якісних орієнтацій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Така ініціативність повинна мати підтримку й заохочення, особливо за умов умотивованої заборони російського масового культурного продукту, що донедавна заселяв український культурний простір. У контексті розмов про ефективну державну інформаційну політику, боротьбу з пропагандою й опір російському маскульту варто пам'ятати: головне, аби було що запрявити українському споживачеві натомість. Як слушно зауважив Ю. Андрухович: «Думаю, програмні боси і продюсери, насправді, не досить добре знають, яка кількість українського культурного продукту існує. Звичайно, він ще перебуває в так званому напівандеграунді, але його треба вишукувати, витягувати і популяризувати, щоб потім, при згадці словосполучення “український культурний продукт”, нашою першою реакцією не було скептичне знизування плечима» [1]. Заохочення до наповнення сакральної чаші української культури, на наш погляд, неминуче приведе до активізації конкурентного середовища, що у свою чергу за законами літературного природного відбору закріпить на гідних позиціях лише якісні презентанти української масової літератури.

Ця робота залишає простір для нових досліджень проблем формування і функціонування сучасної української масової літератури, адже сподіваємося, з часом число її творців та сподвижників помітно зростатиме.

Джерела та література

1. Андрухович Ю. Український культурний продукт знаходиться в напівандеграунді [Електронний ресурс] / Юрій Андрухович. – Режим доступу : <http://replika.com.ua/>
2. Голік О. Методологічний аспект теорії жанрів періодичних ЗМІ / О. Голік // Вісник Львівського університету. Серія «Журналістика». – 2009. – Вип. 32. – С. 113–120.
3. Гундорова Т. Кітч і література. Травестії / Т. Гундорова. – К. : Факт, 2008. – 284 с.
4. Дімаров А. «Про читабельність літератури і не тільки» : [розмова Анатолія Дімарова з Романом Кухаруком] // Кур'єр Кривбасу. – 2000. – № 125–126. – С. 3–9.
5. Зборовська Н. Сучасна масова література в Україні як загальнокультурна проблема / Ніла Зборовська // Слово і час. – 2007. – № 6. – С. 3–8.
6. Жінка як текст: Емма Андієвська, Соломія Павличко, Оксана Забужко: фрагменти творчості і контексти / упоряд. Л. Таран. – К. : Факт, 2002. – 208 с. – (Літ. проект «Текст+Контекст». Знакові літ. доробки та навколо них).
7. Кокотюха А. Ні Андрухович, ні Забужко не напишуть детектив чи кіносценарій [Електронний ресурс] / Андрій Кокотюха. – Режим доступу : <http://sumno.com/article/andrij-kokotyuha-yakscho-ya-mozhu-sisty-i-napysaty/>
8. Кокотюха А. Чому «елітні» українські письменники ненавидять масову літературу? [Електронний ресурс] / Андрій Кокотюха. – Режим доступу : <http://artvertep.com/print?cont=544>
9. Кокотюха А. Що таке «український бестселер» [Електронний ресурс] / Андрій Кокотюха. – Режим доступу : <http://bukvoid.com.ua/column/2010/08/25/082719.html>
10. Кривопишина А. Масова та елітарна літератури в Україні: зауваги до теми [Електронний ресурс] / Анна Кривопишина. – Режим доступу : <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/570>
11. Массовая литература сегодня : учеб. пособие / Н. А. Купина, М. А. Литовская, Н. А. Николина. – М. : Флинта ; Наука, 2009. – 424 с.
12. Сидорова М. Ю. Квалифицированный читатель и массовая литература (лингвистический аспект проблемы) / М. Ю. Сидорова // Библиотека в эпоху перемен. – 2003. – Вып. 4. – С. 16–25.
13. Словник української мови. В 11 т. Т. 6. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 367.
14. Романенко О. В. Семіосфера української масової літератури: текст. Читач. Епоха / О. В. Романенко ; наук. ред. А. Б. Гуляк. – К. : Якубець А. В., 2014. – 362 с.
15. Філоненко С. О. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр : [монографія / наук. ред. Т. І. Гундорова] / Софія Філоненко. – Донецьк : ЛАНДОН–XXI, 2011. – 432 с.

16. Філоненко С. О. Не творчість, а індустрія / С. О. Філоненко // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2010. – № 1. – С. 11–15.
17. Sontang S. Against Interpretation: And Other Essays / Susan Sontang. – N. Y. : Picador, 1966. – 304 p.

Бригадир Ярослава. Творчество Андрея Кокотюхи как пример современной украинской массовой литературы. Стаття посвящена определению основных категорий, присущих современной массовой литературе. В частности сосредоточено внимание на понятиях читабельности, трафаретности, типизированности, формальности, жанрового канона, шаблона, бестселлера. Представлены научные оценки ведущих исследователей современного литературного процесса. Обоснованы различия между элитарной и массовой литературами, а также определено место масслита в сегодняшней социокультурной среде. Рассмотрено творчество Андрея Кокотюхи в контексте современной украинской массовой литературы, а также, что немаловажно, затронут вопрос формирования собственно украинского культурного пространства.

Ключевые слова: современная украинская массовая литература, элитарная литература, жанровый канон, бестселлер, читабельность, эстетический шаблон, идеологический стереотип.

Brygadyr Yaroslava. The Creation of Andriy Kokotyuha as an Example of Modern Ukrainian Popular Literature. The article is devoted to the main categories of modern popular literature. It also focused on the concepts of readability, screen, formality, canon of the genre, template, bestseller. Scientific assessments made by the most leading researchers of modern literary process have presented; the distinction between elite and mass literature have substantiated and the place of massliterature in today socio-cultural sphere have also determined The creation of Andriy Kokotyuha is considered in the context of modern Ukrainian popular literature, and what is important, the question of forming of Ukrainian cultural space is also raised.

Key words: modern Ukrainian mass literature, elite literature, popular literature, canon of the genre, bestseller, readability, aesthetic pattern, ideological stereotype, cultural product, information policy.

УДК 398.5(477.82):303.446.4

Лілія Давидюк

ІСТОРИОГРАФІЯ НАРОДНОЇ ПРОЗИ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

У статті розглянуто проблему зібрання, систематизації та видання фольклорної прози Західного Полісся. Матеріалом для дослідження стали праці